

АНДРІЙ ГОЛОВКО.

М О Ж У.

ПОВІСТЬ.

I

Спереді з темряви шербото вищерилось село білими хатами. Як величезні сірі птахи на вигоні присіли вітряки. Легкі такі. Ось-ось, здавалося, замахують крилами і знімуться, полетять.

Вгорі—зорі...

Гордій тихо йшов поміж зелених латок озим, чорних ріль, сірих облогів. Хапав хорими легеньми свіжовесняне нічне повітря.

— Ай, хороше ж як!

А назустріч, весело підстрибуючи, біг легенький вітрець. Щедро сипав на всі боки молоді пахощі, далекі співи, шелест левад вздовж Ворскли. Радісно, як після довгого розстання кидався на груди парубкові.

— Ех, сукин котик! Скучив? Скучив і я ж за тобою.

І Гордій розстебнув комір.

— На, цілуй. Ай, хороше ж як!

З заду від станції, ген-ген, де збіглися, товпою стали і тихо шумлять осики.—раптом щось хрипло рявкнуло. Немов хто страховище якесь ударив. І засичало воно сердите. Шарпнулось. Аж гарчало в злості. Скрикнуло ще й важко сопучи посунулось степом. В безсилій злості клацаючи на когось зубами. Далі—далі...

Гордій зупинився. Перекинув на друге плече речевого мішка. І раптом наче над ухо гукнув хто йому: „То ти ж не спав дві ночі. Цілими годинами стояв у тісному вагоні“. В ту ж мить по пилові свинцем розлилася млявість. Хотілося просто впасти посеред шляху, розпластатися й лежати не рухаючись. Довго. Тут і заснути... В колініх ламалися ноги. Але напруживсь. Звернув з дороги й вузьенькою стежечкою дійшов аж до кручі. Далі стежечка круто обривалася й левадами, звиваючись гадючкою, повзла в село.

На кручі сів.

В низу—роскидані хати там—тут. Он з краю біля самої річки—батьківська. Ще нижче—під високими вербами—млин. Старий, розвалений. Десь між дерев весело захлибалася

гармошка. І баламутно бубонів бубон,—залицявся. Лунав веселий сміх. Десь вибухнув молодий призивний дівочий вигук.

— Го-го-го!..—шарпнулося зпід верб. Кинулось назустріч, хвилюючи ніч.

За річкою—росняні луки. Далі—ліс. Загадковий і мовчазний...

Гордій лежав на кручі. І робилося сумно йому. Так сумно.

Ну, він—дома. Але такий чужий і непотрібний він тут. Чужий і непотрібний, бо—хорий.

Думки—обривалися. І в мозкові саме „хорий“, „хорий“ гидко хіхікаючи повзало, як черва. Все заповняло собою.

...Весна. Річка в серпаноктуману загорнулася. Похилилися верби над річкою, вдивляються в воду. Дівочий сміх. Зорі...

„Хорий!“

...Прийде ранок. По ступу розповзуться люде. Спітнілі обличчя, загорілі. В-горі бренітиме блакить.

„Хорий!“

...Старенькі батьки в убогій напів-розваленій хаті.— „Прийшов?!“—(раді) всміхаються подряпані недолею, важкою працею обличчя... Так, прийшов. Але...

„Хорий!“

Болюче було. Хотілося не вірити самому собі. Забути і біль в грудях, і кашляння з кріваво-харкотінням. Все забути болюче. Бо так молоді ж і призивно пахтіла ніч. Так хотілося бути здоровим, радісним. Як інші. Як і все навкруги.

На леваді внизу лунала пісня. Гордій дивився туди, і здавалося, кріз прозоро-блакитну воду, бачив чарівне дно. Як у казці. А на ньому якісь химерні рослини. Бризки чи згублені зорі. Міняться—грають огнями. Ось із сутінів вибігли русалки. Зі сміхом майнули під верби до млина.

— Шувбох!...—і бризками, як брильєнтами бавились. Хватали—розсипали на береги.

— А-а!..—жагучо скрикнула якась. Заломивши руки, струною натяглася.

— Гііі!..—й обірвалася.

Ах, чорт!

Гордій, хвильний, схопився й нестримним криком з хорих грудей шарпнулася жага. Закашлявся. Довго й глухо. Безсило схилювся на землю.

Так болюче було. Хотілося головою битися об землю. Ридати голосно, захльобуючись. Щоб текли сльози—палили обличчя. А їх не було. Спазми здавили горлянку, не пускали ридань. І вони, не знаходячи виходу, трясли все тіло. Таке безсиле й непотрібне. Немов не його.

Справді—невже це він, Гордій, на кручі розпластався й плаче в безсилій злості? До болю в нігтях гребучи землю? Невже він, який...

„Це ж божевілля“,—подумав.

Упав горілиць, заклав руки за голову. Замислився.

— Невже я так розхлябався? Ай-ай! Це ж божевілля.

А колись же...

На повіках, як на кіно-екрані—один малюнок, ще... і побігло, місцями вицвілою, місцями пошматаною лентою, його життя.

...Клекоче натовп. Грізними хвилями котиться по бур-ковках. З криками нестримними, що злотними словами врі-зались в червоні полотна

— Смерть паразитам—гнобителям!

— Життя—нам!

І його, Гордїїв крик дзвенить в тому акорді—крикові маси. І він іде в ногу з червоною товпою. З усіх боків тиснуть гарячі тіла зі стиснутими зубами. (Смерть або пере-мога!) ідуть. Спереді—чорне страховище смертно плюється залпами... Він не почував тоді себе, як „я“ лише. А ми—я, і я—ми. Поруч нього скалкою гранати розбило череп комусь. Гордий ще дужче стиснув зуби. Бо то була рана і біль його...

...Цокотять ешелони в холодному степу. Далі—далі... Ближче—ближче...

— В цеп!..

І грюзнуци в снігові з гвинтовками в заляклих руках сунулись гостро-багнетні. Степами, що хотілі вільними бути. (Гордїй—там). В селах—„Спаси вас, Боже!“—Хрестили матері. Батьки гордо підіймали голови.—„О, діти! Ну ж, ну—нажміть!“ Дівчата стрічки кріваві на груди чіпляли, до сірих шинель. А очима і в радості й в сльозах надію та завзяття до самого серця чіпляли...

Чітко татакали кулемети. Тріскотіли гвинтовки. На снігу—червоні плями. І червоні плями все вперед-вперед...

...Шпиталь № 893. Бліді обличчя по ліжках. Тиша. Де не-де—Стогін. Хтось у куточку в сутінях оповідає, як „ми“ „їх“ гнали... А за вікном—життя. Снують люди з портфелями, з кошиками, з ясними очима... На розі, ген, дівчатко усмішки весняні із степу принесло.

Ах, швидче б у життя!

—Е вам, товаришу.. глядітись треба, а то...

В'януло серце від жалю.

...Так так.. Так-так...—вистукують колеса поїзда.

Перед очима бігло назад, немов гналось одне за одним—ріллі, гаї, села, розкриті покрівлі, сірі обшарпані голодні люде по станціях, шляхами.. Далі—ніч зоряна. На леваді—гармошка. Сміх. На березі наструнена постать дівоча...

На дзвінниці вдарило раз-удруге. Гордїй підвів голову.

— Так пізно?—і раптом пришикнув-прислухався.—„Туп-туп“... Хто се сказав? Гарно. Пішов світ за очі, згас. Хіба й собі так: „Туп.. Туп..?“

II.

На другий день Гордій прокинувся—ранок соняшний. У хату, видко, забігав пустун—синок маляра. Батьківськими пензлями мазнув по хмурних іконах, по шибках. Матері старенькій, що поралась біля печі, обличчя химерно підмалював. Заляпав долівку златно-червоною фарбою.

За вікном заклопотано цвірінькали горобці на стрісі. То як віником раптом хто змітав їх—сипались на землю. Искрились росою на сонці вишні в садку.

Гарно.

Гордій дивився на матір і здавалося—ось підійде помалу вона до полу. Схилиться над ним. І тихо пошепки:—Гордію, вставай! Схопиться він Торбинку з хлібом почепе. Батіг... За річкою з-за лісу—сонце..—...Ця-ця-ця! Трешне батогом і вулицею в стел покотяться, як сірі грудки, вівці... Зелено. Пахушо. Соняшно. Проміння ясне струнами натяглося над землею—бренить. Соняшні звуки сипле з гори. Сипле. І ті, впавши на землю ще довго тремтять самоцвітами по травах...

Рипнули двері. Від криниці з цеберкою прийшла сестра. Глянула на Гордія і посміхнулася радісно.

— Ой, сонце ж на дворі.

— Та ну?—і Гордій теж посміхнувся:—кажеш—сонце? Значить, вставати будемо.

Мати одхилилась від печі.

— Спи ще. Стомився ж у дорозі. Бач, очі як глибоко позападали. Ще рано, спи.

— Е ні, годі!

Встав. Холодною водою тільки-тільки з криниці умився. Побризкав на груди.

— Хороше! А батько мабуть уже на полі?

— Та поїхав. Воно й оранка,—махнула рукою:—від самого ж різдва покрівлями годуємо. Тільки-тільки чвалає худоба. Прогнівили милосердного, видко. А скільки тих голодних шляхом. І з самої же осени. Ну, як плав пливе. Вже й наших сімей мабуть з десять на врожаї подалися. Трудне життя.

— Трудне, мамо! Ну, та якось буде. Ось підрode сей рік, підлатаємося трохи. А то і вчора йшов улицею, та аж моторошно стало: повітки, хати—як кістяки. Самі ребра.

— Отож, худобинку спасали. А воно... Оце й позавчора в сусідів конячка здохла. Плаче бідний. Ну як без рук зостався..

Змовкли. (Зостався, як без рук!)

— А двигателів ждемо-ждемо,—всміхнулася Галя і раптом зчервоніла, похнюпилась.

— А комуністи канальські тільки обіщати й уміють?—додав Гордій—нічого! Будуть і двигателі. Все буде. А поки

що—сіренькими ось поцигикаємо. Де батько саме орють?— звернувся потім до матері.

— А на економічеській. Зараз од лісу. Та ти ж хоч поснідай.

— Я й так. Істи ще не хочу.

Пішов.

Сонце помалу лізло по волохатих хмарах все в гору— в гору. Аж ізчервоніло від напруження й блищало, немов спітніле. За тинами по вгородах молодіці садовили грядовину. Десь на леваді маленьке дівчатко співало весільної і голосок тендітний високо брнів, обривався, то тихо згасав, немов губився між дерев. З-за лісу сунулась синя хмара. І наче з під землі щось чи ревло глухо, чи гуркотіло.

Ішов Гордій по м'ягкому пилу вулиці цікаво розглядаючись. Так давно це все бачив.

Ось—панська дача. За поламаним парканом—білі окації валом облягли. Далі—осики. На якійсь кувала зозуля.

Гордієві чомусь пригадалася—товпа по вулиці. Галас. З гострими рисами обличчя. Між них чиєсь. З переляканими очима й плаксиво скривленим ротом.

— Бий його! Буржуй!..

— Він ще буде одстрілюватись.—Хтось ляснув в обличчя.

— Я... я, товарищі!..—перелякано зашамкав той.

— А, знаємо. Бий!

Вибухнув постріл.

— А—а!..

Пригадалося ще—курява вулицею. В блискучому автомобілі—муштини гладкі із золотими гудзиками. Гарні панночки...

Де вони? Мабуть їдять румунську мамалигу. В Африці за франки розстрілюють повсталих рабів. Або „безпартійно“ спацирують, гладко прилизані. Може спекують сахарином, керенками, робленими усмішками (і тілом), кремінцями до бензинок. А на самоті жадно пожирають очима телеграми в „Вістях“ із-за кордону.

— Немає нічого!—і тяжко в безнадії зітхають

З за окацій чувся дитячий сміх. Гомін.

Невже притулок? О, живемо!

Гордій проліз у дірку в паркані і кріз кущі глянув.— На ріллі городу маленькі фігурки дітей розсипалися, хто—з заступом, хто—з граблями. Ось біля самих кушів—садовили картоплю. В двох ступнях од Гордія біляве хлоп'ятко старанно копало ямки. Маленькі рученята—чорні в землі. На обличчю—сліди пальців. (Як воно мухи!) Котиться піт. А в очі завзяття. Другий, чорненький хлопчик все приставав до нього:

— Дай я ще троски...

— Куди воно! малишня. О!—втер носа,—Бач як треба? О!

— Та дай, я так же й буду. Тьотя Христя,—хай дасть!

Тьотя Христя насипала з дітьми в коробочки картоплю з лантуха. Впоравшись, підійшла.

— Дай уже йому, Васильку. Нехай поохотиться. Та й ти відпочинеш.

Почав копати другий.

— Тільки ж гарненько, гляди. Спішити не треба, Глибше копай. Бо картопелька любить, щоб їй пухкенько було. От і вроде тоді. І буде що на зиму нам їсти.

— Як уроде возів з два!—Хтось кинув з захватом.

— Або й чотирі!

— От-от. Як робитимемо, то вроде. Хоч і не схоче Так же, Хведько?

— Атозь.

Сміялося сонце вгорі. Теплими долонями ніжно гладила маленькі голівки, зігнуті спини дітей. А як підводив хто до гори обличчя, весело підморгувало.— „Що“,— мовляв,— „бачили наших? ні?—Дивіться!“ і сміялося знов. В березі у вербах, туркотіла орличка. За річкою на луках мукала корова. Й луна котилась геть-геть понад водою. Від хати гукали снідати.

— Ау-у!.. Іді-іть!..

— Йдемо-о!.. Ау... у!..—залунало зо всіх боків.

Діти весело подались до будинку. Гордій повернувся й собі їти геть. Раптом зобачив між кущами маленьке дівчатко. Воно забилося й сиділо таке безпорадне, як викинуте з гнізда гороб'ятко.

Гордій підійшов до неї.

— Чого ти, дівчинко, тут? Іди ж снідати.

Павза.

— Ти ж із будинку?

Мовчало дитя. Лише щільніше обіпнулося брудною хусткою. З за дерев хтось гукав: Прісю! Прісю-ю!

— О ба, тож мабуть тебе гукають?

Дівчинка байдужо глянула. Схилилася. Гордій замовк. Але в цей мент підійшла тьотя Христя.

— О, а я шукаю! Чого ж ти, Прісинко? Ходім—їстки будемо.

Побачивши Гордія, привіталася.

— Це в нас із Катеринославщини.—Промовила, запинаючи дитину дівчина, ні до кого, власне, не звертаючись,—двійко їх. А третє—немовлятко з матіррю залишилось. Ви повірите,—підвелася раптом і глянула на парубка:—пухнути були почали. І це між людей!.. Ну, ходімо ж, Прісю.

Взяла ніжно на руки,

— Поснідаємо. А тоді підемо на луки Там—метелики, квітки...

І всміхнувшись очима, хитнула головою до Гордія.

Зникла за деревами.

Гордій все стояв. Так радісно було.—„Ех, чорт візьми, гарна таки штука,—життя. Ще так недавно ген в лісі ревли гармати. В альтанці, що виноградом сповита на кручі—сидів за кулеметом. Палав у темряві міст. Було трівожно і чомусь сумно. А руки, мов приросли до сталевої собачки.

— Гав-гав.. Тк-тк-тк..

Ліс стогнав чи реготався..

Ще так недавно було те, і ось—діти наші на нашій дачі. Сонце... Усміх очей...

Десь він наче бачив її. Де? Може в вагоні, на мітингу колись, може ві сні. Хиба це важно? „Ах, гарне життя! Пройдуть літа. Вкупі з убогими стріхами, тинами—сконаємо ми“.—Думалося Гордієві:—„Ми, зіпсовані життям з лепом вікового бруду. (За вухами. На серці). В країні майбутнього інші будуть люде—оці маленькі діти... Прийде ранок, зійде сонце й здивовано розкриє очі -- не впізнає... Заясніє радісно:—„Я—вам!“

Буде-буде. Радість пручалася в грудях, вирватись хтіла чи сміхом, чи криком ясним.

Гарно. Так молодож пахло із степу. А очі ясно всміхалися.. (Де він бачив її? Може ві сні?)

За селом зразу ж обсіпало його немов скляними трісочками. Дзвінко й прозоро. (То—жайворінки). З боків ріллі. Де—прищуваті, де—чепурненько боронами розчесані. Зеленіла озимина. Навкруги скрізь по степу муравками метушилися люде. Ось понад шляхом мужик в облізлій салдатській плетьюнці дряпав ралом. Шкапа—кістяк, обтягнутий шкурою.

— Ньо, здохла була б!—і товстим пужалном він періщив її по ребрах:—ньо, стерво!

Кобильчинка забито пленталась помалу. Ось-ось упаде. Різко ляскало пужално. А з під рала виверталися шматочки сухої шкірки землі. І вся вона, здавалося, незадоволена тремтіла образливо. Як соковита жінка під безсилями ласками кволобо мужа.

„Ех, хліборобе—хліборобе! Аж кричить, треба тобі „штейнаховської“ операції. Щоб не трудив руки собі ти пужалном. Від сонця до сонця не шкрябав свого нещасного шматочку степу. Спітнілий і в'ялий від втоми. Битими шляхами під осінні дощі, під хуртовину не плентався б з дітьми попухлими кудись, як в „обітовану землю“, на врожаї. Щоб не було цього. А щоб радісний і гордий своєю міццю батував залізними кігтями землю. Ревом видресованих тобою страховищ—машин будив опалеві далі. І щоб простори ясно всміхалися до тебе, а ти—до їх...

Треба!

Під ліском орав волами батько. Дійшов краю—став.

— Хай відсапнуть, Іванько.

І сів на спориш шляху. Гордій підійшов і теж сів. Батько озвався перший.

— Ну, що, як, сину, на степу, на нашому вже?

— Ореться погано.

— Погано-погано. Аж диву даєшся: той же степ, що й був. І робимо ті ж, що й робили. — Ми. І худоба ж та. Ну хай там десяток пар на слободу й не стало. А вже ж економічеські воли всі на село пішли. Да. Усе—те. А глянь—далеко ми з заду.

— Оце ж вам, тату, і—ріпка. Цупимо кожен собі, аж очі з лоба вилазять. А й не те, що гуртом. Дід, баба, жучка та внучка, ще хто там. І очі б у лобі zostалися. Це вже, бувало, у Балуса і виорано й посіяно було. А ми ще тільки дряпаємо. От і вроде ж так.

— Та ну да ж: як робиш—так і маєш. Ми й самі це знаємо. Знаємо'як і краще, а тільки'як у тупикові стоїмо. Потому собственость кожному у самі печінки в'їлася. „Гуртове-чортове“ це ж наш мужик сказав. І хоч ти роспинайся—а він одне: хай воно в мене у десятеро менш родить, а за те я—сам собі. Коли схотів—роблю. Як схотів, так і роблю. Де схотів—там і дів. Воно, звісно, тільки здається, що сам схотів. А воно життя розпоряжається. Ну'що ж. А здається що то я, сам. Ми так, як ото п'яниця: і знає що шкода йому від горілки, а п'є, бо звук, не може не пити.

Підвівся.

— Ну то я піду. Ви ж тут гарненько глядіть. Пристануть—підгодуєте.

— Добре. (Ми наче п'яниця—і знаємо...) Так-так—і знаємо, а тільки не хочемо.

Хмурний пійшов до плуга.

Орали. Підійшов вечір—поверталися додому. Знов хмурний і стомлений ішов по м'якому пилові шляху. Дивився під ноги на мережку ступневих слідів і думав: чому і в мене не ратіці? Никав би це по толоці. Лежав би та ремігав би. І не було б дум. А то...

Вгорі хтось тупим гвіздком водив по склові. (Аж зубилили).

В душі було сіро і тоскно. Потім—пусто. А в пилові—тупий біль.

III.

Минали дні.

Соняшно—зелено. І все ж чомусь сумно було. І чогось неначе жаль.

Вдень, звичайно, робив на полі. Сіяли, садовили грядовину. Увечері, стомлений, повертався додому і, лігши спати, довго перекидався з боку на бік.

За вікном у садку десь щебетав соловейко, притихне, немов прислухаючись до чого, і знову. Десь співають хлопці—дівчата.

Ходив і сам на гулі де-коли. Брав гармошку і довго із завзяттям грав. До болю в пальцях. Жартував із дівчатами. Намагавсь і сам сміятися. Та виходило якось туго й роблено. Роздратований повертався додому. Було чогось жаль...

В свято йшов на вигін, що був за літнього клубу. Мужики—хто різався „у хвильки“, хто лузав насіння, хто кутив. (Синкового „букваря“ докурював, а смілівіші—й псалтирі). І розмовляли повагом, немов долами їхали. Балачки сірими горобцями стрибали з одного на друге. В павзах мружили очі на сонце і соковито позіхали.

— Ех, дощу б!

— Н-да ..

Ізнову говорили. Про „кукурузу“ з Америки,—будуть, либонь, на посів давати. Про конференцію, що з'їхались на неї всі землі. (Бути совітській владі в нас чи ні). Сам Ленін хотів їхати, та опасно ж.

— А як же? Може покушення бути.

Говорили про голод. Про „драгоценності“, що в неділю забрали з церкви.

— З черепка будемо причащатися. По-советському...—вищерився хтось.

— І чорт його бери! А на тебе так хай краще люде з голоду здихають? Віруючий тоже...

І—лузь... лузь...

Гордій лежав між них і мовчав. (Слово належало насінню). Та що б він міг і сказати, коли в мозкові так попере-плутувались думки? А в серці—така пустеля. І до чого дратує оте „лузь-лузь“. Сьогодні йому було особливо не по собі: в харкотінні знову бачив кров. Може тому.

Пішов геть. Луками по траві, заляпаній фарбами яскравих кольорів блукав нудьгливий. Лежав під вербами біля пастухів, що, як старі, смоттали цигарки й дулися „в очко“ на крашанки, (мати під квочку берегла), на хліб. Ах, як вони віртуозно матюкалися, і якою гниллю несло від їхніх балачок... Робилося журно.

— І це ви, хлопці, завжди так: очко, матюки?..—запитав.

— А що ж?

— Ви ж і в школу, мабуть, ходили. Невже вона не навчила вас як час коротати? Гралися б у чого, бігали, а то—читали б казок, або що.

Рябе хлоп'я вищерило здорові зуби.

— І за зіму їстобісіло. Ну його к... Скільки йде?—витягнув шию до карт.

— Двоє крашанок, та ось окраєць.

— Дайош!

Грали довго. Матюкаючись, хто весело, хто—з нестримною злістю. Один оповідав, так, в супровід, ігри-щось, видно, цікаве для хлопців. Фігурувала попада, попів работник... і

росказував так цїнічно—одверто. Немов з помийниці жменями помий набїрав, хлюпав в обличчя.

Хотїлося просто в пику дати йому. Хотїлося покласти руку на його біляву голову. „Бідне хлоп'я“. І казати щось, від чого б заискрилися його оченята і на вустах розсквітнула б ясна усмішка. Лїньки було. „Хай собі,“—це була остання, в'яла вже, думка в голові. А потім самі злинялі обривки, сїренькі, як червячки, ворушилися, примхно зчипляючись і переплітаючись поміж себе. Помалу дубїли. Вже не було хлопців. Не було його, Гордія. Нічого не було..

А коли прокинувся—сам, один. Вгорі—гилля верб, і між них шматочки неба. Оддалїч—товар. За хмари скотилося сонце.

— Отак, і сонце проспав! Що? скільки там лишилося дивитись на нього. А тоді ж не буде вже більш. Нік коли!

Підвівся, млявий. Дїйшов до лісу. Між деревами довго никав, наче неспокій свій та журбу намагався загубити в гущавині. Та вонг кішечкою міцно вчепилася. Так з нею і вийшов на простір до річки.

На тїм боці—у виноград сповита альтанка. Зза осик біліла розкішна панська дача. (Була колись). Під цим берегом стояв човен.

Гордій передався через річку й грядками пішов до Будинку.

Пусто і тихо в дворі. На східцях сидїло дві дівчині. Тихенько співали якоїсь журливої пісні. Гордій підійшов до них. Привітався і сїв поруч.

— А де ж це ваші?—запитав.

— Хто? Діти? чи виховательки?

— Та всі.

— На кладовищі. Хлоп'ятко вмердо у нас сьогодні,—та хоронять. Із самої осені хирїло. Чихотка в нього чи що. Що вже попомучило й себе, і нас, і дітей... Та йому й самому країце.

Дівчина мрійно дивилася поперед себе. Потім кинула очима на Гордія.

— Ви, мабуть, до завідуючої?

— Ні, так, за дітьми скучив.

Помовчали.

Пригнали корови з пасовиська. Дівчата пішли доїти. Гордій теж підвівся і намагався заглянути в садок, як у ворота раптом—немов струмок прорвався—влилися діти. Були вони тихі й трїшки сумні.

Лїтня жінка, проходячи повз Гордія, пильно глянула й зупинилась.

— Гордій Хведорович?

— Він самий.

Хотїв додати й імення її—та забув. Олена—а як пак? То була ще його вчителька півтора десятки лїт тому назад.

— Да це ви взялись?—здивувалася і взяла об руку.

Зайшли в хату. В ідальні діти садовилися за вечерю. В кімнатці вікнами в садок в сутінках сіріла постать.

— Це наш дядя Вася.—Познайомила Гордія завіду-юча:—ви з ним покуріть, погомоніть хвилинку, а ми ось покладемо дітей спати,—запалимо своє „люстричество“ і будемо говорити...

— Добре.

Гордій сів у крісло біля вікна. Заплющивсь і мовчав. За спиною цокотіли ложками, розмовляли стиха. Хтось грав на роялі. Потім—загуркотіли стільцями. Забігали.

В кімнату ввійшла Олена Семенівна і ще кілька жінок. Запалили світло.

Гордій хапно кинувся по обличчях. І зробилося раптом журно так.—Де ж вона? А Олена Семенівна сіла поруч і, крутячи цигарку, запитала:

— Ну, де ж ви блукали три роки? Розкажуйте.—Де-хто теж підсів. Одна готувала шклянки до чаю.

Гордій скривився.

— Е, що там розказувати! Воював трошки, трошки хорів. Потім—приїхав додому і живим трупом никаю, місця не знаходячи. Це зайшов—хотілося послухати гомін дітей, сміх. Колись на мене це так гарно було вплинуло. Ви садовили тоді картоплю. Аж помолодів неначе після того.

— О, в нас—гарно! Це сьогодні сумуємо,—хлопчик помер. А то... Галю,—звернулася до чорнявої дівчини,—то Христа? Такий смуток, а вона тарабанить.

Галя вибігла з хати і за хвилинку повернулася з Христею.

— Що таке, тьотя Оля?—зупинилися та на порозі.

— Ти б хоч сьогодні не грала. Такий у всіх жалібний настрій. Принаймні хоч не таких мажорних грай.

— О! а я, навпаки, вибирала найясніших, щоб розігнати смуток. Навіщо він?

Сіла.

— І побачили б ви, як искрились оченята в дітей. Зіна так та аж сміхом заливалася.

— Сестра за братіком?—тьотя Оля похитала головою;—Вине повірите, Гордію до чого іноді жорсткі бувають діти. Жах. Ось і сьогодні, хоча б одна сльозинка капнула б у кого. Жах!

— А я раділа з цього,—сказала Христа,—бо бачу—щирі діти і без сентиментів. Чого їм плакати було? Що помер? Але ж він так мучив їх своїм існуванням, так часто троїв їхню радість. І плакати за ним було б з боку дітей глумом над самими собою.

— То правда, дітям тяжко було з ним, але ж... Як ви, Гордію?

— Я цілком погожуюсь із тьотею Христею.

І Гордій посміхнувся.

— Радости в нас і без того мало і глушити її сумом—гріх. А зробив ваш хлопчик дуже гарно, не плутатиметься принаймні, як ось хоча б і я, під ногами в життя. А ви не будете мозолити собі ним серця. Так треба. Життя—здоровим! Цей крик життя синяки понабивав на моєму мозкові. І може тому хожу я неначе чужий, немов квитка загубив на право жити.

— Життя—здоровим! це—вірно. Але ж де нам, кволеньким діватися?

— Де? Не журіться: вимremo, і це—цілком в наших інтересах. Лише здоровий може бути сильним. І лйше сильний зможе вилушити радість із шкаралупи бруду і болів, лише сильні, а не „праведні“ збудують і ввійдуть у рай.

— А де вони, сильні?—підвела очі Христя,—і я вірила колись, шукала їх і не знайшла. Безсили ми і нікчемні... Ах, чому ми такі?!

Казала ще щось. Та Гордій дивився їй у вічі і не чув. Дивився у вічі і думав до болю в висках:—де я бачив її? Ну де? „Вірила... Шукала...“ Пригадалося в темряві місто блискуче й шумне. Сідали на кручі. Слухали, як хлюпались хвилі в Дніпрі. І марили—мріяли... Искрилися її очі. Було надійно і так хороше!..

Але чому пригадалося раптом? І тепер?

Дивився на Христю і думав.

— Щось зовсім вона не похожа на ту. Хіба очі, коли всміхалась.

Після чаю почали всі розходитися по своїх кімнатах. Гордій теж взяв капелюха, та зачувши, що Христя діжурить і не піде до себе, знову сів. Олена Семенівна помнялася, повагалися трішки, пожалувалась на втому і, запрохавши заходити ще коли-небудь, пішла теж.

Сідали вдвох і мовчали. Гордій озвався перший:

— Вам ніяково, що я зостався?—запитав і не дав відповісти:—Нічого. Я на одну хвилинку.

Помовчав.

— Так вірити хочеться!—сказали ви. Чи може подумали.—Вірте, Христе. Людина може все. Навіть саму себе на шмаття порвати. Вірте, Христе!

І підвівся.

— А тепер я піду.

Христя, як тінь його, слідувала тиха за ним до дверей. Не сказав: „прощай!“ Нічого.

А як вона не крикнула: Не йди!?

Немов зомліла. Опустилась на підлогу. І обхвативши руками коліні, з очима встромленим в себе, неначе скам'яніла.

IV.

За-північ. Над сонною землею висів газовий лихтар. Ніжно обсилав хати, левади сріблястим саявом. Тихо. В кушах на березі засипав соловейко. На луках тихо тужив чийсь голос. Немов трави росняні заколихував. Вісні зітхали осики листом. Тихо...

Гордій лежав на возі в повітці. Не спалося. Дивився в темряву, де ледве сіріли крокви, і бачив сірі стемнілі очі. Зникли, знов заясніли... Думав: „Можу! Але чи вірно ж це?

Під черепом, як хто роя зігнав і гуділи бджілками думи, жалили болюче, падали трупиками. А над ними інші, ціла товпа.—„ж-ж“... Хаос.—„Е, так далеко не заїдеш,—промайнуло. І Гордій наче шапкою накрив роя.—“ Так лише перекупки на базарі. Треба як павук снувати думку. А до чого ж причепити? До себе.—В повітці на возі лежу я. Під мною—солома, зверху—сіряк. За спиною ремигають воли... Ну це неважно, к чорту волів! Так лежу я. Що таке я?—Людина. Це-не відповідь. Що таке я?

Заплющився. І думкою запруженою, як щупом, гупав со всіх боків міцне питання.—Марно! Раптом вискочив із себе і став обіч, очима впившись в сіру фігуру під сіряком.

— Це—Гордій лежить. Що він таке? Лежить на возі... Колись тут його не було... Був хлоп'ятком... Не було зовсім і раптом—є. Маленький такий, червоний і крикливий шматочок м'яса. Була то складна, надзвичайно складна комбінація елементів, що жили вічно, що пройшовши наскрізь всесвіт—зійшлися перетнулися в одній точці, в тому шматочкові м'яса. І формула його була—людина.

Жило собі. В середині струни-струни—безліч. Які—натягнуті вже—грали: Уа! (їсти!) Уа! (Болить) Уа!... Які ще мусіло життя натягнути. Тут же безліч кілочків, що на них життя снуватиме безліч струн.

Жило собі. Навколо—світ Ах, скільки з'явищ!—Лоно матері Сонце... Журний наспів... Сміх десь блискучий... З'язаного верьовками чоловіка били по обличчі, по голові...—„Не плач, не плач, дитинко: він заробив“.—„Цього“? „Та так, заробив—адже б'ють“... Увечері—зморені люде шляхом із степу... А за парканом фарбованим—роскішні пани в саду між квіт... І ще-ще, море з'явищ... І кожне з них настирливо лізло до струн і крутило кілочки, як хтіло і як могло.

Бреніла душа. Всіма струнами, як весняний рояль. І не було акордності в людині. Хіба випадково, хіба акорд на том мелодій. І не було радости буття.

Що ж робити? А, знаю,—хочу гармонії в собі! Стисну зуби і з ключем в одній руці, в другій з камертоном розуму—до струн. Я настройщик. Де—відпустю. Де—підтяну. Де—зовсім струни порву, хоч із м'ясом, хоч і заюшу себе кров'ю. І тоді сам скажу душі своїй:—Грай!

Ах, як ясно і як хороше! Але... чи можу ж?—мушу могти! Гордій потягнувся—аж хруснуло в тілі й сіряк сповз.

— А холодненько таки.—І хотів натягнути на себе, та раптом припишк, наче прислухався.

— Дурниця,—сказав.

Ці-ні. Не випручуйся, хлопче! Хай буде дурниця, але зроби. Ну так—для експерименту. Устань. Холодненько?— Нічого, тим краще. Піди до річки та так помаленьку, знаєш,— сперш по-кісточки, по-коліні... ще-ще...—дурничка, звичайно, але ж починати завжди треба з легенького. А тоді більше-більш.. Ну що ж? Не хочеться? Гарно тепленько під сіряком? Знаю. Так-так: укрийся з головою... Е-ех!

Гордій схопився.

— Це—чор зна-що таке! З ума зійти можна!

Не гарячись: нічого тут страшного немає. А так—спробуй. Присвіти своїм лихтариком розуму, обдивись гарненько.— Шкоди—ніякої: не простудишся і не ввреш. А користь хоч маленька може буде:—Такий гарний настрій. Повір мені.. Ну, що ж, підеш? У річці змиє з тебе безсилля жовтороте і зародиться в тобі ясне „можу!“ І буде рости.. А то як хоч. Хоч укрийся ще й зверху сіряка кожухом і скигль тоді: „Тряпка—я!“

Гордій помалу зліз з воза. З холоду тремтіло тіло.

— Бр! Холодно. Де тебе в чорта піднесло? А все ж здається, ти, товаришу Гордію правий: шкоди ніякої, а користь може хоч маленька буде. Ходімо.

Над річкою—туман. Немов ажурною тканиною береги сповив. Було вохко й холодно.

Гордій роздігся і помалу, тремтючи з холоду, побрів у воду по саму шию.

— У-ух! Хороше!—і крик його весело шарпнувся, побіг річкою, толочучи тумани.

Виліз потім на берег. На холодному і шкарубками, як нова ковдра, піску ліг і, дивлючися на голе тіло, думав:

Я—просто і ясно все. Ну—я. Хай—хворий, хай—сього року вму. На день раніш—пізніш—яка ріжниця?! Але спокійний і радісний я, бо знаю: візьму себе в руки. І вдержу. Геть тоді, марний смутку й глухі ридання, коли ходитиму поза огорою, що за нею буває життя. Та й немає для мене оград. Доки живий—живу... Хороше! А ген, по хатах сплять люде. На обличчях спокій, і може де-не-де посмішка нічним метеликом. Доки ніч...—Сонце, не йди ж! Бо прийдеш і збудиш їх рабами. Встануть і кайдани знов надінуть на них жорстокі їх владарі.

... Хліба немає!..—Брязь-брязь... За труною на кладовище в тузі...—Брязь-брязь... Ой, зраднице!—Брязь-брязь... І ще... і ще... А поки що сплять, і на обличчях їх може нічним метеликом усмішка...

Сонце, ну йди ж! Хай устануть раби! Роспечи їх кайдани до—червона, щоб зпід них паленим м'ясом запахло. Може хоч тоді збунтуються. Порвуть кайдани...

За річкою в блідо-рожевому тремтінні—далечінь.
Світало...

(Кінець у червовому числі).

АНДРІЙ ГОЛОВКО.

М О Ж У.

ПОВІСТЬ *).

V.

Тихо на селі.

Адесь зовні за тином тополь, що по межі обчеської землі, клекотіло життя. Про це знали і тут. І синів же своїх оддали йому колись, давно. Було тоді трівножно і болюче. А сини з обрізами, з іржавими гвинтовками, в червоних стрічках, потішали:

— Куди там кадетам смикатись! Ось і ми йдемо. Дезертирували?—Ну що ж, як за землею поскучали були. А зразу туго—і ми є. До червоних пристанемо. За „совєти“.

— Щасти ж вам!

Пішли... Було болюче і надійно: діти ж.

Але то було давно. Вже „кадета“ зіпхнули в Чорне море. Вже повернулися сини—переможці. Ой, не всі повернулися! Не один, не тисяча полягло їх скрізь по степах. Тілами молодими та кров'ю братам та дітям угноїли землю. Інші—з багнетами на сторожі по кордонах. І за їхніми спинами так спокійно на своїй уже землі. І тихо так.

Адесь клекотіло життя. Глухий шум линув звідтіля ланами-ріллями. То „Селянською Правдою“, то папірцем у „Виконком“, то сірими тінями з порожніми торбами й голодними очима...

Десь—буяло життя. Гуділи машини. Метушилися люде. На площах—„по мішеням пальба!“—клац-клац... Пахло потом, димом заводських коминів, духами „де-Пер“. Хрипло вив голодний жах. Ближче ближче...

... Дужче руки давили на чепіги. Частіш батіг стьобав воли.

— Гей, гей, сірі!

І марилося—хтілося: буйні хліба на полі... Дзвенять коси, бренять косоги жаток.. копи... потім—весело степом цокотітимуть вагони продмаршрутів...

*) Закінчення. Див. „Ч. Ш.“ № 1.

— Гей, сірі... Гей!

А по шляху — сірі тіні людей з порожніми торбами й голодними очима...

VI.

В сутінях з'явилися вони на порозі і гостро встромилися в Гордійові. Три парі голодних очей. Була то мати, дитя на руках і дитя біля ніг.

Мовчки стояли брудні й обшарпані.

(Вечеряли саме).

— Бог дасть, молодице, — сказала мати, — самі кінці з кінцями зводимо.

— Тьотю, хоч крихітку. Отакусіньку, — показала голодна пучку, — хоч дітям!

— Та де ж його набрати? Це ж не одна ти прийшла до мене: „дайте!“

Галя зчервоніла.

— Та дайте вже їм. мамо, — попрохала.

Мати розгнівалася.

— Ти розумна: дайте! — гарячилася, — а як у самих не стане, ви що тоді заспіваете? Іди собі. Є ще в людей хліб, може й dadуть. Хат — багацько.

— Тітусю, повірите — не їли від учора. І не їстиму я, і не лизну. Дітям хоч.

— Немає.

Тиша. Дитинчатко щільніш притулилось до материних ніг. Аж іскорчилось якомсь. (Немає!). А та підвела обличчя і кинула зле:

— Немає? Дай же, боже, щоб і не було!

І вийшла.

Мати спершу — наче хтось цебер холодної води линув на неї, аж затрусилася й зігнулась. Далі гнівна кинулась до дверей і з сіней чулося:

— А бодай тобі щастя не було. Проклята!

Батько насупив брови і процідив кріз вуси:

— Сволоч!

— А на мене: голодна і все, — сказав Гордій.

Підвівся. Взяв на столі хлібину й подався з хати.

За ворітьми —

— Молодице! — гукнув.

Та, зачувши позаду голос, кинулась тікати. І бігла по-над тином, тягнучи за руку дитину, що, впавши, волочилась по землі. Гордій погнався і схопив ззаду.

— Не битиму. Хліба на!

Голодна опустилася на землю і важко захекано дихала. Підвела негарне і зле обличчя до Гордія. Зобачивши хліб, схопила руками.

— Мій золотий!

Очі ясно і тепло глянули на парубка. Губи пошерхлі, скривилися в сумній усмішці, а потім заворушилися, нервово смикаючись.

— Все? Цілу хлібину? Добрий ти!

Відлупила — дала дитині, одній—другій, собі. Останнє бережно сховала в ганчірря, що на грудях. Сиділи всі і мовчки алчно їли. Хапно кусаючи і не розжовуючи, ковтали. Гордій стояв біля них і з болем дивився—слідкував за кожним рухом їхніх ротів, щелепів. (Які голодні). А в мозкові бренило ясно і болюче: „мій золотий!“. Чи думав він коли, що таке безбарвне і холодне „золотий“ може бути таким щирим, таким — шматком м'яса, вирваного з серця. „Мій золотий!“ Мої безталанні!..

Потім сів поруч.

— Ти здалеку, жінко?—запитав

— З Катеринославщини. Голод у нас. Поїли все, що тільки можна з'їсти. Сховала двох дітей... Пішла—а тут те ж. Верстов за 30 чоловік zostався. Хто зна чи тиф, чи що Слабий дуже: упав на шляху та й не підводивсь. Я відтягла на бік, щоб хоч не переїхали... Сиділа до ночі — ще гірше стало. Що було робити? Запхнула йому за пазуху окрась хліба, забрала дітей і — далі.

Замислилась. Зітхнула тяжко.

— Двадцять літ жили вкупі. Хоча б помер, все ж краще з хвороби, ані ж з голоду. А встане хорий, чи дійде він туди на врожаї? Чи заробить де? Зараз здоровий роботи не знайде ніде, хоча б за харч, через день хоча б давали їсти... Ось і я—їду. А куди? Сама не знаю. Так—їду. Може де випросю, зароблю. Не хочеться вмирати—діти ж. А не було б їх, давно на гілці б десь теліпалася. Може б таки хоч мотузка де випросила... Хіба це—життя? Муки ці...

Вона пригорнула дітей рядом, що як хусткою ним були покриті її плечі. І сама в безсиллі і смутку схилялась до тину. Місяць, як електричним лихтариком, освітив її обличчя. Було воно блідно-зелене з великими темними плямами очей і в болю скривленого рота. Вся постать її тремтіла.

Гордій нахилився до жінки, й немов обценьками хто стиснув серце: вона плакала тихо й без сліз. Пригадалось—таке обличчя він бачив десь колись... І таке воно схоже було на материне. Тії, далекої матери обличчя. Що бачив може ще з колиски, а може лише снилось...

Було жаль. І болюче, і ще якимось... Гордій не міг би й сказати—як іще. Немов у церкві колись іще в дитинстві, коли співали „іже херувіми“ і безліч очей поривно в молитовному екстазі рвалися до „Спаса“. Так було тепер.

Мовчали. Жінка ридала німа, скорботна. Гордій з болем дивився їй в обличчя.—Ось над очима ворухнулися дві осечки, уста засмикались. Вона казала:

— Хіба це—життя! Собакою голодною никаєш. Люде тебе, як чуми, бояться. Під тином спиш...

Вона підвелася.

— Ех, мабуть іти, дітки, будемо.

— Куди?—запитав Гордій.

— Куди? А хіба я знаю—куди? Куди небудь спати, хоч з дороги ж зійти.

Гордієві лячно зробилося раптом (куди ж таки вона піде?). Він узяв на руки одну дитину — старшеньке і сказав просто і тепло:

— Підемо до мене.

Жінка похитала головою.

— Ні. Твоя мати нас прожене.

— Моя мати? Так не до їх же, а до мене підемо.

Пильно глянула на парубка голодна. Похнюпилась і мовчала. А потім підвела очі, немов не свої, сухі і жорстокі і кинула:

— Ходім. Ти ж не обидиш? Хоч дітям даси що?..

— Дам.

У повітці на возі поклалися діти і мати. Гордій бережно укрит їх сіряком. „А вошва буде“ —таки виприснула думка, та зразу ж і збив він її з ніг: чорт її бери, обкуримо сіркою і квіт. Яке й страшне!

Сидів у кутку на плузі і дивився в темряву. Чулося за спиною біля ясел ремигання волів. Під сіряком — дряпання нігтів по тілові, часте і мабуть до крові.

Думав: ну куди вона піде завтра? Двоє дітей на руках. У пазусі — шматочок хліба. А шляхи безкраї хитро попере-плутувались поміж себе. Кудюю їй іти?... Навколо — чужі люде, що як чуми її боятимуться: „брудна... хора... а може ще й украде що?“... І чужа вона, і всі — чужі... А їсти хочеться ж. А діти туляться до ніг і так болюче скиглять: хлі-іба!..

Уявлялося — курний шлях. Він, Гордій, стоїть обіч, а перед очима люде повзуть — сунуть... Ось старенька жінка з хлопчиком, зігнута, ледве чвала... Що? Не може бути?! Ні, так. Це — мати і Василько — то. На обличчях — бруд. На плечах — торби. На тілі — дрантя... — „Куди ви?“ — „На врожаї... їсти!.. Пройшли. Старенька мати ледве чвала. Василько хліпа: „хлі-іба!“. Гордій наздогнав. — „І я з вами“. Торби поздіймав: „я нести буду“. Пішли. Випрохали хліба трохи — все їм оддав. А сам дивився на їх обличчя, у вічі, де німів голодний крик, і було гарно.

„А як не мати?“ — вискочило раптом питання і насміш-кувато вищерилось до Гордія, — „мабуть сам же поїв би... Та й не пішов би.. Адже ні? Звичайно, як же: то — мати, а то що? Якась сіренька пляма. Хоч і складна комбінація елементів і т. и., а все ж — сіренька пляма і тільки...“ — і питання захікіало.

Під сіряком нігті дряпали настирливіш. Потім чулося— жінка підвелася й сіла.

— Ти—тут?—запитала.

Гордій підійшов.

— Я. Що таке?

Помовчала жінка. Зашкрябала в пазусі.

— Передумав хіба?—запитала, — чи може дітям шматочка хліба жалъ стало?.

В голосі чулася злість і презирство.

Павза.

— Ну, а й який же ти. Чи несміливий... Так не обдуриш же? Ні?

Рукою взяла за плече і потягнула до себе.

— Тільки ж... і обірвалася.—Гордій міцно схватив її руку, притулив до обличчя собі і занімів.

Мовчали. Гордієве тіло тряслося в придушенім риданні. Рука, що він держав її в своїй, раптово затремтіла. А друга доторкнулась до його голови і ніжно сковзнула по волоссі. Ще... Очі дивилися в ніч і не бачили нічого, навіть темряви...

Мовчали. Жінка сиділа на возі й голубила ніжно парубка, що схилювся їй до руки і мовчав. Потім—така втома налягла. Хтось щось сказав. „Треба“. А що треба?.. А,— догадалась одразу,—це ж хліб і досі в печі. Кинулась до печі, а там—білі пухкі паляниці... Виймати—в челюсті не вилазять... На порозі став чоловік худий і чорний. Хлипав: „Бач, пух'яники їси!“. А я з голоду здихаю...“ Зникло це. А потім хтось її бив, а вона плакала й кусала до крові порослу волоссям руку...

Прокинулась пізно—сходило сонце. Схопилася з воза, побудила дітей. Гордій сидів у кутку блідий і стомлений.

— Хай би ще спали—сказав.

— Ні, підемо.

Почала загортати в ганчірря дітей. Ті ж корчилися з холоду, безсило намагаючись підвести пудові повіки. Позіхали й маленькими брудними кулачками терли очі.

Гордій сказав, щоб трохи пождали й подався до хати.

В хаті тихо. На полу молода і рожева в тривожному сні—Галя. Василько біля неї скорчився—рокрився сонний. Більш нікого не було. „Батько мабуть воли напасує, а мати—на дворі“—подумав. Хай собі. Дістав свого речевого захисного кольору мішка. Витяг із скрині, поклав туди: пару білизни, рушника, новий святковий „костюм“ (пуд борошна—хоч зараз), зверху—хлібину. „Ну, все“. Зав'язав, надів на себе.— „Все“. В середині, немов хто взяв у руки і помалу стиснув серце. „Так-так. Тепер заломити в распачу руки, щоб аж хруснули і з підтягнутими на лоб бровами, зі скривленим ротом проказати: „прощай!“. Три знаки оклику. А чи не треба може?—Мабуть не треба!“

Всміхнувся і вийшов з хати.

Жінка з дітьми була вже за двором. Тихо пленталася по дорозі. В загоні чулося—хтось доїв корову. „Мати. Зайти б... Як же так?“ — подумав, а пішов просто до воріт. Біля перелазу зупинився. „Ач чорт, боягуз. Тікати? Було б же тоді вночі, щоб і сам себе не бачив. Що: боязко? Ні чорт!“

Вернувся і підійшов до хвіртки в загін.

— Мамо—позвав стиха.

Мати визирнула з-за корови. Гордій підійшов ближче.

— Іду я. Щоб знали ж.

— Куди?—і хотіла дойти, та, зобачивши торбу на плечах, кинула дійницю і підійшла лячна і здивована:

— Гордію, куди ти?

— Так, у світ. Зовсім іду від вас. З отою жінкою, що вчора з дітьми хліба просила.

Очі в матері зробилися враз такі великі. В них метнувся і задубів жак. А Гордій здивувався—які вони бліді, немов полиняли. Було жаль.

— Ну як же це, Гордію,—ідеш!—очима обдала мати—Господь із тобою! А ми ж? Ждали-ждали...

— Мамо, ах, вам не зрозуміти, іду хоч не хочу. Іду бо хочу так.—Ах, вам не зрозуміти. Але то—нічого. Адже ви знали, що в мене сухоти, що я і року не протягну... Ну—іду. А як би вмер? У вас—Галя, Василько. А я вмер. Завтра неділя. Підете до церкви. Дяк хай вам напише на клаптику: „за упокой раба Гордія“. І подасте попові. Трошки поплачете потім. Трошки лише, а то—жаль...

В горлі душило.

— Ну, оце й усе, мамо. Хай буде, неначе я вмер. Прощайте.

Пішов геть. За ворітьми був, як гукнули ззаду хрипло, мов непрокашляним горлом.

— Не оглянусь. Наздогнав жінку—пішов поруч мовчки. А потім запитав:

— Куди ж підемо?

Здвигнула плечима та. Згодом підвела очі.

— А ти?

— Я—з тобою.

Жінка с-під лоба навскоси глянула на парубка. Зітхнула на всі груди і похилилась головою...

Ішли по дорозі й мовчали.

VII.

У діда Панаса старенького і вбогого найняли собі куточок-комірчинку. Було гаразд: тепло вже, а спекти чи зварити можна було і в хаті. Хазяї не перечили.

Жили. В кутку в комірчинці стояв клунок яшного борошна. Мусило вистачити до нового хліба. А там?—Якось

буде. „Буде в людей—не пропадемо з голоду й ми“,—порішили і в будучину не заглядали. Бо була вона сіра й тоскна, як осіння під мряку далечинь. А в ній, як тіні, блукали сумні можливості...—Під тинами може никатиме з дітьми. На дворі холодно і мокро... Може—в нетопленій хаті... скиглитимуть діти голодні і сині з холоду... Хліба немає. Може... А, хай йому! І жінка силкувалась не думати про те. Якось буде... А Гордій і зовсім не думав і не турбувався. Яка ріжниця? Наче це—так важно, що на 30—40 мільйонів голодних вийде одна з шматком хліба в зубах і стане обіч. Наче це—так важно? А він?—Коли пожовкне листя і буде падати,—його не стане. А може ще й раніш... Хиба й це—важне?

Важне те, що так тепло і ясно сміялося сонце. Біло-голові й раденькі діти бавилися в калачиках. Мати їх пряла комусь клоччя. (Мішок за жменю пшона дітям на кашу). Тихо мугичила собі під ніс простенький і журний напів. А в той час думала—може про покинуту хату десь, в далекому й голодному селі.. Про дітей, що розгубилися по цілій країні то по наймах, то з торбами...

Гордій лагодив комусь чобота і думав про матір.

Прийшла стара і згорблена, підвела роз'ятрені очі і стиха:—Гордію, на що це здалося!?

Потім плакала і дорікала чужу і ненависну їй жінку.

—Прийшла й забрала. А я? Я ж під серцем носила його. Ростила. Очі видивила, виглядаючи його з війни. І діждала!—Старість... Навіщо ти була прийшла тоді? Та знала б же—за ворота була б винесла тобі увесь хліб, що був у мене... Навіщо ти його держиш?!

І благала сина вернутись.

Жінка з ненавистю дивилася в поморщене лице. І набігали на її очі якісь тіні й холодно поблискували огники.

—Я не держу його,—казала і насмішкувато посміхалась,—хай іде. Не чарувала ж я його і зіллям приворотним не поїла.

Мати маленька й безпорадна стояла перед сином. Було жаль. Так жаль було! Тоді Гордій насупивсь і сказав:

—Не ходіть до нас більш. Як лаятись та плакати—не треба.

І навіть „мамо“ не додав. Вийшло холодно і жорстоко. Може тому скорчилася була й мати і тихо без слів пішла з двору.

Хай собі. Було байдуже. Спокійно і певно падав молоток на біленькі цвяшки, вганяючи їх у підосвву. А мимоволі думалось:

Це йде мати по дорозі. Дивиться собі під ноги й за сльозами нічого не бачить. Потім дома обідати посідають. І мовчатимуть усі. Немов у хаті на лаві головою на покуті лежить мрець. Потім батько озветься.

— Чужі ми йому. Хай же й він нам буде чужий.

Мовчатимуть знов усі.

Хай. Було байдуже.

„А може це гвинтик який заіржавів або зломивсь?“— Гордій підвів голову, глянув на левади, де в соняшному тремтінні мліла земля на луках і хитнув головою.— Ні. Адже ж луки тремтять і мені—не байдуже. І зараз скінчу чобота—пиду туди. Буду простоволосий і розхристаний блукати в просторах під сонцем. І буде гарно, не байдуже..

Скінчивши чобота, шпурнув його в комору, а сам левадами подався до річки. Скупався. Довго лежав на розпеченому сонцем піску і кріз повіки дивився на сонце. Було хороше. Все тіло млосно тремтіло в соняшнім промінні. І не було дум... Було хороше... Хотілося довго-довго лежати на сонці, аж поки зірвалося б воно і закотилося б, як блискучий гудзичок за комод,—заліс... А потім, коли б уже стемніло і тіло обгорнула б нічна свіжість—заритися в ще теплий пісок і спати до сонця...

Пригадалася Христя. Чому? Шукав довго і вперто тії ниточки асоціацій, по якій прийшла й стала перед очима, струнка і хороша. Не знаходив. А потім раптом і несподівано згадав, що перед тим потягнувся заряджено. Ну—стриб і—Христя.

Гарна вона і така несхожа на інших. А як усміхається!

Потягнувся знов. Хотілось бачити.

Почав удягатись.

В дитячому будинку, коли підходив, на дворі—галас. Грали „в гусей“. Високі й дзвінкі голоси обриваючись згучно носились в повітрі ясними уривками. Немов хтось перли сипав на скляне блюдо. На воротах стояла чорнява дівка-служниця з коромислом і цеберками й гомоніла з жінкою через вулицю. Зобачивши Гордія, всміхнулася й дала дорогу.

— А тільки тьоті Христі немає,—сказала й лукаво примружила очі.

— То лихо!—всміхнувся Гордій і собі, і злегенька вшипнув за щоку.—Циганчатко ти хитре!.. Так немає—правда?

— Нема,—поважно вже відповідала дівчина,—ще зранку пішла в Освіту чи що. Час би вже й повернутися. Вона хутко Ви зайдіть.

— Та нічого.

Пішов. Ззаду дівчина весело гукнула:

— Здалеку побачите—в червоній хустці.

Гордій посміхнувся. Було хороше. Вгорі—сонце. На землі—бризки його. Вони були скрізь: і в сміхові весело примружених очей, і в дитячих криках, що весело гасали поміж осик, немов „у панаса“ бавилися, і в червоній хустці, що ось-ось зустріне посеред зеленого степу... Скрізь. І від того було ясно і хороше.

За селом—зелене море хвильне. Легко падали й безшумно пливли, толочучи хліба, тіні білих хмаринок. В горі—жайворінки весело дзьобали натягнуті меж сонцем і землею злотні проміні. І дзвінко сміялись вони ясні і соняшні. Здалека між двох тополь блищала лисиною церква...

Ген-ген по дорозі розквітнув червоний мак. Він коливався злегенька і наче дзвенів.

Гордієве тіло наструнилось і затремтіло.

Зустрілися.

— Гарно! — сказала Христя веселими очима, рожевим обличчям, постаттю всією:

Гордій погодився.

— Гарно! І навіть люде догарнішали. Немов із лазні повиходили й по-святковому підмалювали собі обличчя.

— То правда—підмалювали. А без гриму... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі? Тисячі літ живе людськість, а й досі не зміцніла як слід. Надивилась я. Що тільки робиться на шляху з Катеринославщини! — Жах! Тисячі літ над нами сонце, а ми й на крок не підійшли до нього. Тільки й того, що фарби для гриму дешевші стали за хліб... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі?..

Зійшли з дороги й межею йшли навпростець. Під ногами—сивий полинь, васильки. З хлібів синьооко всміхались волошки.

— Чому? — перепитав Гордій. — Може тому, що вилупили нас матері не під сонцем і серед степових далів, а в темних і вонючих конурах під брудними ковдрами. Може тому, а може... Багацько є причин, а між них найбільша—немає в нас „хочу“! А коли й є, то таке ж кволе, як і ми.

Стежка обривалася й падгла. Як на долоні внизу—село, річка. За нею—луки, темний ліс, синя далечінь...

На кручі посідали.

Мовчали. Потім Гордій ліг горілиць на траву, підставив під сонце обличчя, груди й озвався перший.

— Ах, яке гарне, просте життя!—казав,—а люде, як криловський ларчик, крутять його у себе перед носом. Скиглять. Десятками вішаються на одній бантині. І слиняво шамкають на всі лади: „Де ти бродиш, моя доле? Де ти?—озовися!..“

Схопився й очима ясно обдав дівчину.

— Озовися! Ат, чорт! Поглухли хіба? Чи не кричить зо всіх боків їх доля: я ось—сонце... Я ось—в туманах далечінь... Я ось—...

Раптом змовк й очима вп'явся в очі Христині. (Зникло вже).

— Христинко, ще! Всміхніться...

Підповз і жадно припав очима до неї. Тремтів. Христя схопилась на ноги і хустку, що сповзла їй, туго зашморгнула на шиї. Гордій упав у траву й занімів.

Мовчали. Гордій лежав, розпластавшись, важко і часто дихаючи. Потім потягнувся й гребонув повну жменю трави, шпурнув нею. Травинки впали йому на обличчя, на груди, Христі під ноги...

Тоді вона схилилася над ним, провела рукою по волоссі і стиха та ніжно:

— Гордію, не треба так... Я ж так вас люблю... Не треба!— і дивилася на нього згори благаючи й безсило.

Гордій глянув на неї довго і пильно. Бачив — тремтіли злегенька повіки. І тихо сказав:

— Добре. Не будемо про це.

Заплющився. Така втома була. Хотілося спати, а під черепом повзало щось таке важне, що неодмінно треба було сказати. І не було сили виліпити з нього думку і перекласти її на звуки... Лежав у напівсні. Шелестіла трава і тихий, як над колискою, напів тріпотів над ним. Линув чи з соняшних лук, чи може Христа у головах співала? Потім тихшав і роставав під сонцем...

Гордій спав. Христа схилилася над ним і пильно вдивлялася в обличчя. Сковзнула по різких лініях уст, по повіках, що злегенька тремтіли... Між бров- глибокі зморшки. В волоссі де-не-де сивина.

— Мій хороший!— думала.— Ні, ти любитимеш мене. Я хочу цього. І не лише як хвилину тому, а всю, всю... Я хочу!

Довго сиділа й дивилася в його обличчя. Потім тихенько підвелася й навшпиньки відійшла геть.

VIII.

З-за лісу грізно сунула синя хмара. Гнівno гурчала і дихала огнем. Шумів за річкою ліс збентежений і вітер пере- лякано кидався, тікав, толочучи очерети берегами. Сердитий гасав помеж дерев на леваді.

Набіг. Штовхнув Христю. Грубо так: навіть „пробач!“ не сказав. Зірвав хустку з голови.

Ішла простоволоса. А хусткою матляла в повітрі.

— До нас! До нас іди!..

Було трівожно і радісно. Груді хвильні жадно хапали насичене грозою повітря. Обличчя розчервонілося. І в усьому тілі—тремтіння молоді крові. Аж гнітюче. Хотілося кину- тися в річку і проти хвиль плисти довго і прудко. Або ж схопитися і бігти степом. Назустріч вітрові. Швидко і щоб лоскотав він обличчя, рвав убрання, пружко тиснув на тіло спереду...

Було трівожно і радісно. А в тілі—тремтіння молоді крові.

Ішла. Ззаду левади— степ, вздовж річки—стежка. З того боку—луки, ліс, далечінь.. Обіч дзвеніли коси.

Христя зупинилась і прислухалась. Потім шарпнулась і, хапаючись за траву, за куші, вилізла на кручу.—Степ. Над зеленими хвилями біліло кілька фігур косарів.

Пішла на них.

Ті підходили ручок і сиділи—гострили коси.

Підійшла. Привіталася і замовкла. Косарі теж мовчки догострювали. Далі—один підвів очі.

— Ну що, чорнява, гарненького скажеш?—запитав.

— Перевезить, спасибі вам, на той бік.

— Ач чого скотіла: кидай косу та йди її перевозь.

— Хіба ж тут далеко?

Другий косар таранкуватий і негарний вищерився й кинув:

— А на ніч візьмеш—перевезу. Ти звідкіля?

Христя кивнула головою за річку.

— А ген з отих хат.

— Ну так от: переночуємо разок—перевезу. Уговор—первое дело—і знову весело посміхнувся.

Христя помітила, що в нього гнилі зуби й по-жіночому вузькі плечі. Не відповідала. Ближче підійшла до чорнявого з м'язистими й порослими волоссями грудьми. С-під густих брів на неї зиркнули чорні очі.

— Ну?

Христя всміхнулася й стріпнула віями.

— Не сердься,—і знову посміхнулася.—Зглянься хоч ти, голубе, над бідною дівчиною—перевези... Ходім!

В очах благання і іскри, і сміх.

Парубок часто кілька раз підряд затягся цигаркою. Кинув і підвівся.

— Хведоре, подай кушку—заразом і води наберу.

— Ну-ну, намери,—вищерився таранкуватий.

Пішли. Христя спереду, а він за нею. Й очима кидався, хапав і мняв її струнке тіло. Мовчали. Лише раз, оглянувшись, кинула дівчина зі сміхом:

— Ай, гарно ж!

На кручі зупинилась. Парубок спустився і знизу підвів голову.

— Ну?

Христя помалу, придержуючись за куші, за траву, спускалася з кручі. На мент зупинилася була. Руками за куш бур'яну, очима в далечінь.

— Іди ж!

Пустилась рукою і кинулась униз.

Стиснуло дужо. Уста до уст. Хруснув стан.

— Ай!..

IX.

Ніч.

Тихо на селі. Трівожно де-не-де клепали собаки. А з'степу грізний шум... І топін кінських ніг і крики далекі... Ближче...

Спалахне край села чиясь хата... По вулицях—татари... І клекотітєме в селі, як у казані... Тікатимуть люде геть, в байраки, в очерети... Ревтєме худоба, а в чорному небі над огнищем—селом кружлятимуть білі плями...

Але ж чому тихо так?

Гордій зупинився, прислухався. й звернув у провулок.

А—це вони упоралися вже. Спалили село. Погнали худобу, пов'язаних то гуртами, то до сидел полонених... Степ навколо... Перед світом... Така сумна й тривожна далечинь...

Чи то ж вона втекла? Чи й її захопили?

(Пригадалася комора. Пахло любистком і молодим тілом)...

Може й її захопили? І біжить вона степом, зв'язана верьовками з іншими. Роспатлана й распачлива. Ноги збиті в кров. А ззаду по спині стьоба до крові гарапник...

Ще з вечора сміялась. Під гармошку танцювала „польку“ і „козачка“. Горнулася до Гордія і сміялась. Потім, як мужа, повела на ложе своє. Потім—журилася, що старі батьки і що їй не місце в родині. Вже й зараз брати та невістки гризуть... Сватав удівець з двома дітьми. Треба йти...

І уявлялося Гордієві—на полу полягали „він“ і „вона“. У вікно місяць сріблясто залив їх постаті під рядном. Спина до спини. А знадвору—пісня... Хтось вигукнув... Захлибається від сміху гармошка... Душно зробилося. Скинула з себе рядно. А в грудях швидко й нерівно—тук-тук...

Було сумно. І жаль було синьоокої дівчини. І себе, і всіх...

Ах, чому,—думалося,—життя не стрибнуло ну хоч через один рік. Це жили б ми в ХХІ. Гарно було б.

Степ незмежений золотить сонце. Гудуть машини - гіганти, повзуть по ньому, як величезні животини, згризаючи по стерні нижуть разки з лангхів зерна. Люде - люде... Та по їх засмаглих обличчях не л'ється піт. В очах радість. І немає втоми...

Над вечір весело дзеленькаючи забіг трамвай. Людно. Сміх... Рушили додому. Навколо—тихий степ. Ген під повітками німі вже куняють машини.

Спереду в садках вздовж річки біліють палаці, залиті електросяєвом. Десь гремить оркестра. Шум руху. Сміх... Після купання—в „Саф“. Шумно—ясно. Потім, не підводячись з-за столиків, були на концерті в Петрограді чи що. Хтось заохочував завтра зустріти сонце в Криму на морі...

Річкою в лодці пливли. Під берегами—очерет, лілеї... На кручі при світлі ватри червоні постаті. Може—від полум'я, може—від сміху... (А, це ж—ніч під Івана Купала). Буріла молодість і радість. Хороші які всі. І всім як хороше! Ось—ясно очі глянули на нього. Такі знайомі й любі очі... Де він бачив їх? А, колись, сто літ тому... Сиділи на кручі... Сяло сонце... На ній—червона хустка...

— Христя?!

І вона підвелася. Дала руку. А очима сміялася соняшно й іскристо. Під ногами блиснуло полум'я ватри. Одбігши—стали, часто дихаючи... Потім, не пускаючи рук, пішли тихо. Спустилися на казкове дно чарівної річки... Здалека—шум, зітхання оркестри, радісні скрики...

Біля воріт під тином сіріла підстать, загорнута в хустку. Коли Гордій підійшов, вона навіть не ворухнулась. Тоді він нахилився й злегенька доторкнувся до неї.

— Хто—це?

С-під хустки підвелось бліде Христине обличчя.

— Я.

Павза. Потім Христя зітхнула й озвалася.

— Прийшла я... Гордію, чому мені так тяжко? Так сумно і тяжко так!—Чому?!

Очі великі скорботно стріпнули віями й припишкли. Гордій прихилився до неї—вії до вій.

— Христинко, ти—хора?

— Ах, чи знаю я! Болюче. Так було колись—...тихими кімнатами ішов ти. Навколо—ві сні діти. Грюкнули двері... Було тяжко, як зараз. На кручі—теж. Пам'ятаєш—вітер по траві... Пахло васильками і полинем. Ти щось говорив. Не пам'ятаю, та пам'ятаю очі.—В них одбилось було сонце. І ввесь ти був жага сонця...

Христя похилилася. Мовчала. Потім підвела обличчя.

— Гордію, чому ти ніколи тепер не глянеш так, як тоді? Стріваємося, немов чужі. Наче не ми йшли тоді степом, сиділи під сонцем... Невже то, Гордію, був лише мент. Хіба ж я тебе не люблю!

— Я гадав—ні.

— Ой, ні—люблю. І тоді—теж Боялася лише...

— Дитини?

— Ні. Боялась тебе. Боялася, що відносини наші будуть по тому брудні й буденні. Ти назвав би мене „своєю“ і як зі своєю річку поведився б. Схотів—притяг би до себе. Схотів—одіпхнув би. А я б мусила бути твоїм люстром. І в унісон тобі бреніти. Бо я ж—„твоя“. Я боялася цього і не хотіла... Дурна я була!

Хруснули пальці.

— Ах, яка дурна!—Боялась щастя...

Христя наблизилась обличчям до Гордієвого й захлибаючися говорила:

— Це ж—щастя! Бути твоєю тінню... А я...

Раптом з острахом:

— Гордійку, ти блідий—може стомився? Іди спати, іди. А я, як тень твоя, проведу тебе до хати, причиню тихенько двері і сяду на порозі... Довго сидіти буду—до сонця. А тоді піду собі геть... Звечора знову—прийду, сяду біля перелаза

і ждати буду мовчазна і покірлива. Ти будеш на вулиці, може з іншою.—Я ждатиму тебе. І буду покірлива, мовчазна.

Ніжно пригорнулася до парубка. Заніміла. Далі—потягнулася очима до його обличчя: впила.

— Тобі добре?—запитала.

— Хаос в душі моїй. І люблю я тебе, і жаль мені тебе, моя дитинко. І сумно, що немає її, Христі, зі стиснутими устами і зморшками між брів. Немає. Де—вона? На кручі? В притулку?... Знав би—зразу б же кинув тебе й побіг би... Немає...

Змовк. Пильно дивився в дівоче обличчя.

— Яка ти несхожа на ту Христю,—казав згодом.— Несхожа і все ж така хороша й ти!..

Мовчали. Христя згодом озвалася перша.

— І буде добре. Уяви собі: над річкою в садку, як печеричка,—наша хатинка. Біленька—так, наче і всміхається. Живемо. На полі працюємо... У вечері потомлені вертаємо додому... Ах, я так люблю вечір улітку. Шумно. Рипить десь віз. Трешкає чабан батогом... А з-за левад пісня тиха... Так і здається мені, що я сиджу на перелазі під рясними осиками. Жду не дждуся. Нарешті з косою тато, мама з граблями—ідуть, заціловані сонцем.

— От любя доня виглядає. А вечеряти ж наварила?

І всміхаюся я, рученята до мами простягаю... Хороше буде. Підійдемо ми до воріт, а на перелазі жде нас наша дитина. Вона буде гарна, як ти... Внизу—річка... Під місяцем у човні. З боків—латаття, лепеха. В кущах на березі—соловейко. Ніч зоряна... Хороше ж, Гордію?

— Цього не буде.

— Христя великими очима глянула на парубка.

— ?

В очах ворухнувся жах. І вся вона здалася Гордієві такою звичайною і неінтересною. Придивився пильніше—ну зовсім же не та... Казав, холодно обриваючи слова і навмисне жорстоко.

— В мене—сухоти. Найдалі як в осені здохну я. Це—раз. Досить?

Дівчина жаско кинулась і принишкла.

Він говорив далі:

— Дитина... Хатка-печеричка... працюємо на полі... Все це—гарне лише на малюнках олійними фарбами. Та й навіщо це здалося? Навіщо так образливо сходити „на нєт“? У тебе ж є робота, є притулкові діти... Хто ж буде з ними по леваді бігати, блукати степами, вечорами казати казок і в сутінках сповивати їх ніжно і красно чарівними сонетами?..

Христя сиділа з похиленою головою.

— Ти не була колись такою,—казав Гордій,—пам'ятаєш наші зустрічі?—Яка ти була хороша і радісна. А це... Ти

мусиш бути знову такою. Стисни зуби. Нахмур брови і скажи собі: „мусить бути так!“—і так мусить бути.

Христя підвела очі на Гордія:

— Ні, коли людина усім своїм єством хоче чого, що може вона проти цього? Чи може що тоді вона?

Павза.

— Ну скажи лише: „може“! Ну скажи! Хитни хоч головою „так“. І повірю я. Візьму в руки себе і не буду хора як зараз. Хитни лиш головою.

Обличчям близько прихилилася до Гордієвого й очі іскрилися.

Не було дум. Було ясно і соняшно. Потім ворухнулася одна, важко поповзла, розбуджуючи інші. І стало їх багато, переплутаних в живий клубок.

Як бути?

Часто тукало серце. В мозкові сивенький розум підняв на лоб окулярі й розвів руками: нічого не можу.— В грудях такий шум.

Раптом Гордій одхилився од дівчини й промовив:

— Іди додому. Христинко. А завтра, як буде сонце, ми стрінемося в степу... може у вас в будинкові... Стрінемося, як буде сонце. В тобі тоді не буде суму. Тоді ми будемо обоє ясні й радісні... А те— кинь. Напружся і геть шпурни од себе і сухотне дитя наше, і помийницю, обплетену колючим тином... Любов хмелем обплутує нас.— Не треба. Напружся, люблю моя,—і будеш вільна, і будеш радісна. А зразу—йди додому. Я так стоимивсь.

Христя підвелася.

Пішла. На ході оглянулася й кинула:

— Жорстокий, ти!... Напружся!—і засміялася сухо...— А як благала я тебе, хоч головою хитнути, був ти як скеля холодний... А чи сам повірив собі... Язикові своєму...

Пішла.

Вмирала ніч. Гаснули зорі. По річці, луками—слався туман...

Гордій сидів під тином. І в душі в нього такий хаос. Немов жива стояла перед ним маленька постать загорнута в хустку. Очі в благанні й скорботі линули до нього і тихо вуста ворухнулись:

— Мовчав, як скеля холодна...

Було жаль. Хотілося, щоб не була вона журна. Хотілося сказати щось ясне і таке хороше їй, щоб по тому розсвітнула вона і всміхнулася тихо і сонячно.

Не знав, що сказати.

А так хотілося. Так треба було.

Сонними вулицями блукав схвильований і сумний. З боків хати примружили очі, немов хитро посміхалися до нього. Гордій дратувався. Думав про людей, що спали під цими

покришками стріх. Пригадалося чомусь — грязький шлях в осени. Сірі й потомлені йшли з гвинтовками. Мряка... Де-хто перев'язаний брудною марлею. Було тоді також хвильно і сумно.

— Ат, чорт,— аж зупинився Гордій,— з усіх куточків повимітаю які лише є калорії енергії. Хіба не вистачить на те, щоб раз хоч посміхнутися й хитнути головою?!

Під вікном у Христі довго стояв. Прислухався—тихо. Спить мабуть.—Хай спить. Жаль було будити. Перейшов двір, леваду й біля альтанки зійшов з кручі до води. На піску пружкому й холодному ліг—роспластився.

Тут стрінуться вони. Христа, як завжди, ранком прийде купатися. Сходити буде сонце. Очі відіб'ють його в собі і будуть іскристі й ясні. Смутку, як сеї ночі, не буде. А коли ж прийде вона і знову стане журна і скорботна і скаже:

— Я хочу того всім єством. Що можу я?!

І знов буде бламати хоч головою хитнути. Хоч одно слово промовити: „можу!“ Що скаже він? Чи буде як тоді мовчазний сидіти. Ростане в промінні її очей. Чи що він скаже їй?

Підвівсь і думав.

Ось сиджу я. Чого найдужче я хочу зараз?—Сонця. В промінні його зустріти Христа веселу й радісну. Степом іти поруч... Дивитися в вічі їй і слухати, як оповідає дітям чарівну казку. Або увечері—гру на роялі..

Це я хочу цього. Життя хочу. І чи можу я зректися його?

— Тю на тебе!

Шия раптом витягнулася й очі кинулись з орбіт.

— Як?!

В кармані муляло щось. Револьвер.—„Ага, кулю в лоб. Що може бути легше? Але ж це—божевілля.—Хочу жити й позбавитися життя...“ Цілком вірно, т. Гордію! Але хай буде це експериментик, звичайний без найменших претензій бути розумним актом. Неважно це. Хай це буде лише бунт проти диктатури чуття. Правда, він тобі нічого й не дасть, крім смерти.

Але, що—ти? Тобі туди й дорога!..

Пригадалися слова лікаря: місяць, од сили—два. Але й то—сонце, сонце, сонце...

Так що—яка різниця?—Ну, різниця є: місяць-два до смерти, коли знаєш це,—рівні 0,9 всього життя від дня народження.—Вірно, різниця є: місяць-два конати безсилу й розбитому, і мент певному в собі й міцному... Самі плюси „за“. Ну ж—ра-аз!

Гордій витяг з кишені револьвера.

Це—вірно: самі плюси „за“. Один лише мінус—жити не буду. Зійде сонце—не стріну я його. Прокинуться люде—не буде мене між ними... Ранком прийде сюди Христа. Журна і безсила схилиться над трупом. В очах—німе питання... Ах,

що я скажу їй ясне і хороше, щоб по тому посміхнулася вона. Спокійна і радісна повернулася б додому. Що я скажу їй?!

Шелестів тихо очерет берегами. Гаснули зорі...

За обрієм—сонце. В променистому марші, іде...

Гордій кинувся.

— Сонце йде. Ну ж, швидче. Що я скажу їй?!

Хороша моя, дитино сонця, вернися в життя. Не стій над трупом моїм. Не губи сліз. Бач—сонце. Будь і ти, як воно... Ясна і промениста... Ах, Христе, якою гарною може бути людина, як схоче... Все може...

Очі в темряві скорботно стріпнули віями.

— Не ймеш віри?

Гордій припав до землі і глибоко гребонув по піску, вивів „можу!“ Потім приставив дуло до скроні, і надавив на спуск.

Лопнув череп. (Аж луснуло). В мозкові на мить, як при світлі магнія, майнули цілі купи шмаття фарбованих малюнків. Злинялих—яскравих... На мить. Потім—чорно...

... З-за обрію—сонце.

Іде...

vii—1922.
на Полтавщині.

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

ЗА РЕДАКЦІЄЮ Г. Ф. ФРИНЬКО

№ 1

КВІТЕНЬ

1923

ЗМІСТ.

	Стор.
Від Редації	III
Вал. Поліщун. Адигейський співець. Поема	I
М. Хвильовий.—Сілуєти.—Новела	18
І. Ю. Нулик.—Одужання.—Поема	30
А. Головно.—Можу.—Повість	35
В. Мисик.—Зона.—Вірш	49
М. Васильківський.—Сніг.—Вірш	49
В. Сосюра.—Золотий Ведмедик.—Поема	50
П. Тичина.—Захід.—Вірш	55
М. Терещенко.—Кочегар.—Вірш	56
П. Грунський.—Літературні шаржі	57
Х. Г. Раковський.—Новий етап в радянському союз- ному будівництві.	69
М. О. Скрипник.—Начерк історії пролетарської ре- волюції на Україні	89
Проф. Желехівський.—Принцип відносности	113
Проф. Б. П. Герасимович.—Еволюція світів в світлі сучасної науки.	133
Проф. С. Ю. Семковський.—Марксизм і національна проблема	145
Проф. Остапенко.—Рур	169
С. В. Пилипенко.—По бур'янах революції (про Хвиль- ового-новеліста)	188
І. Айзеншток.—Микола Хведорович Сумцов	201
М. А. Нексо.—Пролетаріят і місцевість	212
Н. Дешевов.—Дутий кумір (про Макса Нордау)	216
В. Щепотьев.—До біографії А. Тесленка	223
А. Ковалівський.—Легенда про Сковороду	227
М. Розентул.—Фашизм. Рур. Лозана	228
Й. Вертгайм.—Вражіння з окупованого Руру	242
Наукова хроніка	245
Літературно-мистецька хроніка	250
Бібліографія	276
О Б'Я В И.	

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

РЕДАКТОР Г. Ф. ГРИНЬКО

№ 2

ТРАВЕНЬ

1923

ЗМІСТ.

	Стор.
Леся Українка. — Примара	1
Полярна ніч	3
Години праці	5
Андрій Головка. — Можу (повість—закінчення)	7
В. Сосюра. — Маки	24
— З Криму	25
Е. Верхарн. — Перекл. Г. Шкурупій. Жебраки	26
М. Терещенко. — Безробітний	28
Н. Романович-Ткаченко. — Шляхами вогненними	29
Т. Осьмачка. — Труни в гаях	34
М. Йогансен. — Сонатина	36
М. Хвильовий. — Пудель	37
П. Тичина. — Приїхало до матері да три сини	53
Великим брехунам. Охляло сонце	54
М. Богданович. — Перекл. В. Чугай. Мов птах	55
А. Панів. — На місто стомлене	55
Філософ з головою хлопчина. — Бризки мислі	56
П. Грунський. — Літературні шаржі	60
М. Скрипник. — Начерк історії пролетарської ре- волюції на Україні (продовження)	71
О. Шумський. — Стара й нова Україна	91
М. Любченко. — Чотирі роки української еміграції	111
Берглер. — Фашизм—наймане військо контр-рево- люції	130
Проф. В. Тимофіїв. — Сучасні завдання хемії	146
Проф. Б. Герасимович. — Революція Коперника	155
Д-р. А. Лемберг. — Проф. Рентген та його винахід	167
Проф. О. Яната. — До організованого розвитку на- уки на Україні	173
О. Попів. — Михайло Коцюбинський	183
Ю. Меженко. — На шляхах до нової теорії	199
Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг“	211
М. Нексе. — Данське письменство	216
В. Мілковський. — Невідомі твори М. В. Лисенка	220
Ів. Франко. — Недруковані листи. <i>Подав. І. Ткаченко</i>	226
Б. Рейнштейн. — Лист з Америки	230
Австрійська хроніка	241
Карпатська Україна	244
Мистецько-наукова хроніка: Харків, Київ, Полтава, Донбас, Кам'- янець на Поділля, На еміграції, Москва, Петербург, Білорусь, Західня Європа	254
Бібліографія	282
Об'яви	